

18. YY'DA OSMANLI-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN BAŞLICA MERHALELERİ

Tofiq T. Mustafazade*

Azerbaycan ile kardeş Türkiye arasındaki ilişkilerin zengin bir tarihi vardır ve kökleri 11-12. asırlara kadar gider. 13. yy'ın sonunda, bir müddet sonra üç kıtada çok büyük bir araziye ihata edecek olan Osmanlı devletinin meydana çıkmasıyla, Türkiye'nin diğer ülkelerle, bu cümleden Azerbaycan'la ilişkileri daha da genişledi. İki ülke arasında yoğun ticari ve iktisadi ilişkiler olmuş, kültürleri bir arada, genel Türk medeniyetinin terkip hisseleri olarak inkişaf etmiş, ancak siyasi ilişkileri bunlarla aynı özellikleri taşımamıştır. Azerbaycan yeniden istiklalini kazandıktan sonra onu ilk tanıyan, her yönden siyasi, iktisadi ve kültürel yardım gösteren ülke Türkiye olmuştur. Bu iki kardeş ülke arasındaki dostluk ilişkileri tarihini öğrenme ihtiyacını ispat etmeye gerek yoktur. Geçmişsiz gelecek olmaz. Maalesef, Sovyet yönetiminde Azerbaycan'ın Türkiye ile yaklaşmasından korkup ihtiyatlı davrandığı için, Azerbaycan tarihinin bir dizi sorunlarını, bu arada Türkiye ile karşılıklı ilişkilerini öğrenmeye ambargo konmuştu. İster merkezde, isterse cumhuriyetimizde tarihçilerin dikkati öncelikli olarak Rusya ile ilişkilerin araştırılmasına yöneltilir ve bu ilişkilerin bazı müspet açıları abartılır, Rusya'nın Azerbaycan'da yürüttüğü müstemlekeci siyaset perdelenerek dostluk ve kardeşlik hadiseleri gibi verilir, aslında tebliğ edilirdi. Türkiye ile Azerbaycan arasında siyasi, ticari-iktisadi ve kültürel alakalar 'unutulur', yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nun kimi dönemlerde Azerbaycan'da kurulmuş devletlerle yaptığı savaşlar tasvir edilir, böylece de Türkiye, Azerbaycan halkının daimi düşmanı olarak kaleme alınır.

Ancak ülkemiz bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin orta zamanlar tarihi tarafsız şekilde incelenmeye başlamış ve

---

* Prof. Dr. Tofiq Teyyub oğlu Mustafazade, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Şube Müdürü.

bu istikamette mühim adımlar atılmıştır. Bu çerçevede Ş. Farzalibeyli'nin 1995'de yayınlanmış 'Azerbaycan ve Osmanlı imperiyası (XV-XVI asrlar)' adlı eserini özellikle kaydetmek gerekir. Bizim ilgilendiğimiz XVIII yy'da Azerbaycan-Türkiye ilişkileri konusu ise halen ciddi ve i-hatalı incelemelere tabi olmamıştır. F. Aliyev, A. Abdurrahmanov, Z. Bünyadov, H. Memmedov, S. Memmedov, O. Markova, H. Sadıkov ve diğer birçok müellifin eserlerinde konumuzla ilgili bir dizi meseleye temas edildiğini adalet namına belirtmeliyiz. N. Sotarov'un doktora çalışması, 18. yy'da Kuzey Kafkasların Rusya-İran ve Rusya-Türkiye ilişkilerindeki yerini öğrenmeye hasredilmiştir. Müellif doğru olarak, 1720'lerden itibaren Rusya ve Türkiye'nin Kafkas siyasetinde Dağıstan ve Azerbaycan'ın ön plana çıktığını kaydeder.¹ Lakin Sotarov, hadiselerin tahlilinde tarafgir bir konumda bulunur, Rusperesttir ve Türk aleyhtarıdır. "*Osmanlı esareti altına düşmek istemeyen sahil bölgesinin sakinleri dağa kaçıyor ve Rus idari birimlerine yardım için müracaat ediyorlardı*" ve Rus idari birimleri onları himaye ederdi şeklinde iddiaları vardır. G. Quliyeva'nın 18. asrın ikinci yarısında Azerbaycan hanlıklarının Türkiye ile ilişkilerine hasrettiği doçentlik çalışmasında ise aslında yayınlanmış Osmanlı vesikalarından ve muhtelif arşiv kaynaklarının Azerbaycan MİA Tarih Enstitüsü'nün arşivindeki suretlerinden faydalanmakla iktifa edilmiş, yazar özgün arşiv malzemesini incelememiştir.

Kardeş Türkiye'nin tarihçileri de bu ilgilendiğimiz konunun çalışılmasında bir dizi işler yapmışlardır. Prof. Dr. Münir Aktepe, Kemani Mustafa Efendi'nin 'Revan Fetihnamesi'ni Latin harflerine çevirerek yayınlamış ve bu yayına 35 sayfa hacimli geniş bir mukaddime yazarak 1720-1724 arasında Osmanlı hükümetinin dağılmakta olan Safevi devletiyle münasebetlerini, Azerbaycan ve İran'ı ilhak etmeye yönelik siyasetini birincil kaynaklara dayanarak incelemiştir. M. Ali Çakmak'ın hanlıklar devrinde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine hasrolunmuş doktora çalışmasının ilgili yerlerinde Azerbaycan hanlıkları ile Türkiye arasındaki ilişkiler genel hatlarıyla tasvir edilmiştir. Prof. Dr. Mehmet Saray ve diğer birçok tarihçi Kafkaslarda 18-19. yy'larda baş gösteren hadiseler ve bunlara Türkiye'nin yaklaşımı hakkında makaleler yazarak, faydalandıkları kaynakların çeviriyazılarını vermiş ve toplu halde yayınlamışlardır.

Cemal Gökçe'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun 1774-1829 yılları arasında Kafkaslarda yürüttüğü siyasetin öğrenilmesine hasredilmiş doktora

¹ Sotarov, N. A., *Severnıy Kavkaz v russko-iranskix i russko-türetskix otnoşeniya XVIII veka (ot Konstantinopolskoqo doqovora do Küçük-Kaynardjinskoqo mira: 1700/1774 q.)*, Avtoferat doktorskoy dissertasii. Moskva, 1989, s.24.

T. T. MUSTAFAZADE: OSMANLI-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

araştırmasında Kuzey ve Batı Kafkas halkları ile ilişkilerin aydınlatılmasına daha çok yer verilmiştir. Yazarın Azerbaycan tarihi hakkındaki bilgisinin azlığı aşikare hissedilir ve de birçok yanlışlıklara yol açmıştır. Türkiye tarihçilerinin bir kısmı meseleye genellikle doğru yaklaşırsa da, hadise ve meselelere ciddi ilgi göstermemekle ayrılırlar. Mesela, İbrahim Yüksel hiçbir kaynağa dayanmaksızın Hacı Davud'un 1722 yılında Osmanlı güçlerinin yardımı ile Rus silahlı birliklerini Bakü önlerinde durduğunu iddia etmektedir.²

Böylece, görüldüğü gibi, 18. yy'da Azerbaycan-Osmanlı ilişkilerinin ayrıca tedkikata ihtiyacı vardır. Biz makalemizde bu konunun başlıca merhalelerini belirginleştirip, bunlar hakkında kısa bilgi vermeye çalışacağız. 18. yy'da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin aşağıdaki merhalelerini tayin etmek mümkündür:

1. Türkiye'nin Azerbaycan'la esasen ticari ve kısmen de kültürel alakalarını koruduğu 1722'ye kadarki devir,
2. Safevi devleti dağıldığı için Azerbaycan'ın önemli bir kısmının Osmanlı idaresine geçtiği 1722-1735 arası,
3. 1736-1747 yılları. Nadirşah Osmanlıları Azerbaycan'da sıkıştırıp çıkarsa da, Türkiye'nin şah istibdadına karşı direnişte Azerbaycan Türklerini desteklediği devir,
4. 1747-1767 arası. Bağımsızlık kazanan Azerbaycan hanlıkları ile Türkiye arasında siyasi ilişkilerin kurulması, ticari ve kültürel ilişkilerin genişlemesi devri.
5. 1768-1791 arası. Artık iyice zayıflamış olarak kendisi Rusya'nın tecavüzüne uğrayan Türkiye'nin Azerbaycan hanları ile Rus-Gürcü bloğuna karşı ittifak kurmaya çalıştığı devir.
6. Türkiye'nin iki savaşta Rusya'ya yenilmesinin ardından artan Rus baskısı karşısında Azerbaycanlılara fiili yardım göstere-meyip, yalnız manevi destekle yetindiği 1792 sonrası.

18. yy başlarında Azerbaycan siyasi yönden bağımsız olmadığından iki ülke arasında yalnız ticari ve kültürel ilişkiler vardı. 1722 yılında Safevi devletinin fiilen dağılması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan siyasetinde köklü değişiklikler vuku buldu. Evvela, kendi bağımsızlığını ilan etmiş bulunan Şirvan hanlığı ile siyasi bağlantılar teşekküle başladı. İkincisi, Osmanlı devleti 17. asrın sonlarında Avrupa'da maruz

² İbrahim Yüksel, "Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ı İstilas ve Osmanlı Devletinin Tutumu", *Kafkas Araştırmaları*, İstanbul, 1988, s.25-33.

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI - 1

kaldığı toprak kaybını telafi etmek için Safevi mirasına yönelmek kararını aldı. Rus çarı 1. Petro'nun 1722 yılında Hazar sahil bölgesine işgal yürüyüşü, Osmanlıları Müslümanların yaşadığı komşu arazilerin Hristiyanlar tarafından işgaline izin vermemek için bu toprakları kendi nezaretine almaya mecbur etti.

1723 yılı yazında Osmanlı birliklerinin Güney Kafkaslarda savaş hareketine başlaması ile iki imparatorluk arasında savaş tehlikesi ortaya çıktı. Rusya için durum elverişli olmadığından Osmanlılarla muharebeden çekinen Petro, münakaşayı halletmek için diplomatik hilelere başvurdu. Rus diplomasisi Fransa'nın yardımı sayesinde Türkiye ile savaş tehlikesini tamamen ortadan kaldıramasa da, onu Avrupa'da Rusya'ya karşı savaş hareketinden belli bir süre çekindirmeye muvaffak oldu ve Osmanlılar 1723 yılında sefere hazırlanmak için çok kıymetli bir zamanı, yaz vaktini yitirdiler. Rusya gibi büyük bir devletle çatışmaktan çekinen başvezir Nevşehirli İbrahim Paşa'nın kararsız tutumu da olayların bu şekilde gelişmesinde az rol oynamamıştır.

İstanbul'da yapılan Osmanlı-Rus görüşmelerinde esas gündem maddesi Azerbaycan toprakları hakkında idi. Osmanlı tarafı, Rusya'nın hiçbir hukuku olmadığı için Derbent ve Bakü'den el çekmesini, Rusya tarafı ise bütün sahil boyunca kendisinde, Erdebil, Tebriz ve Sultaniye şehirlerinin ise İran'da kalmasını talep ediyordu. Uzun müzakerelerden sonra 24 Haziran 1724'te İstanbul'da imzalanan Osmanlı-Rus antlaşmasına göre, Osmanlı İmparatorluğu Azerbaycan'ın pek çok yerine nezaret hakkını elde etti, lakin Bakü, Derbent ve diğer Hazar boyu mıntıkların Rusya idaresine geçmesine rıza gösterdi. Rusya idaresine geçen Hazar kıyısındaki toprakları istisna olarak Şirvan, Osmanlı sultanının himayesi altında yarı bağımsız bir hanlığa tebdil edildi. Azerbaycan ahalisinin Osmanlı devletine bakışı iki seciye taşımıştır. Kazah, Şeki, Kebele, Nahcivan, Ordubad, Merağa gibi bir kısım şehirler ve mahaller Osmanlı himayesini gönüllü kabul etti. Gence, Tebriz, Erivan, Erdebil, Hemedan ve diğer şehirlerin ekseri Şii mezhepli ahalisi ise, Osmanlı müftüsünün Şiileri kırmaya çağıran fetvasından korkup mukavemet göstererek ümitsizce vuruşmuştur.

İstanbul Antlaşması Hazar boyu bölgelerinde Osmanlı-Rus zıtlaşmasını ortadan kaldırmadı; yalnız bir derece yumuşattı. Petro'nun halefleri devrinde Rusya'nın bölgede faaliyeti azalsa da, Rus hükümeti her vasıta ile kendisinin esas rakibi Osmanlı İmparatorluğu'nun Hazar bölgesinde güçlenmesine engel olmaya çalışıyordu. Bu çerçevede Ermeni ve Gürcülerden istifade ederek, onları Osmanlılara karşı çıkmaya kışkırtıyordu.

T. T. MUSTAFAZADE: OSMANLI-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri keskinleştiren amillerden biri de Güney Kafkaslardaki sınırların belirlenmemesi idi. İki devlet arasındaki sınırlar, barış antlaşması imzalandıktan ancak üç yıl sonra, 12 Aralık 1727'de Şamahı yakınlarındaki Nabur kentinde imzalanan antlaşmayla tasdik olundu.

Osmanlılar, Safevi mirasını ele geçirmeye çalışan Afganların da rakibi olup, mukavemetlerini görmüştür. Afgan hükümdarı Nadir Şah, ancak Hemedan yakınlarında uğradığı ağır mağlubiyetten sonra Güney Kafkas, Tebriz, Hemedan ve Kirmanşah'da Osmanlı hakimiyetini tanımıştır.

Osmanlı devleti kendi yönetimine geçirdiği Azerbaycan topraklarında, Safeviler devrinde mevcut bulunan inzibat birliğini yalnız cüzi değişiklikler yaparak muhafaza etmişlerdir. Çoğu zaman sancak adlanan yeni eyaletlerin sınırları belli ölçüde geçmişteki beylerbeyliklerin sınırlarıyla örtüşüyordu, ama bazı hallerde onların arazisi daralıp küçülüyordu. Eyaletlerde yüksek harbi-inzibati, her türlü siyasi hakimiyet, sultan tarafından tayin olunan seraskerlere ve muhafızlara mahsus idi. Mahal (nahiye) naipleri ve kethüdalar ise esasen yeri ayandan tayin olunuyordu.

Kür çayının kuzeyindeki Azerbaycan toprakları (Zahur, İlisu, Araş) özel statüde olup, bağlı hakimlerce idare ediliyordu. Önceki Şirvan beylerbeyliğinin merkez kısmındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesi altında olan yarı bağımsız hanlıkta hakimiyet yolunda çekişmeler rahatsızlık doğurduğundan, Osmanlı sarayı Hacı Davud'u devirip Surhay Han'ı yerine getirmek, bu yolla da Dağıstan derebeylerinin baskınlarını önleme kararı aldı ve 1728 yılında Surhay Han Şirvan hakimi tayin edildi.

Osmanlı idaresi toprak ilişkilerinin karakterinde mühim değişikliklere sebep olan yenilikler getirmedir. Sadece Osmanlılara mukavemet gösteren bazı derebeylerinin toprakları müsadere olundu, sadık derebeylerin ise mülkiyet hukuku tasdiklendi. Osmanlı askerlerine, hususan yeniçerilere toprak mülkiyeti verilmesi halleri de malumdur. Tarihi kaynakların incelenmesi, Osmanlıların ahalinin hadsiz ağır vaziyetini nazara alarak, iktisadın iyileştirilmesine uygun şartları oluşturmak maksadıyla vergilerin bazılarını geçici olarak, bazılarını ise tamamen kaldırdığını göstermektedir. Ticarete ait rüsum ve vergiler Safevi devrinde olduğu gibi korunmuştur. Ticari-mali ilişkilerde hem Safevi, hem de Osmanlı paraları kullanılıyor ve ticaretin canlanması için bazı tedbirler alınıyordu. İpeğin Türkiye üzerinden ticaretini artırmak için daha az rüsumlar tatbik olundu. Vergi ve rüsumların yığılması esasen nizama bağlı olsa da, belli serazad davranışların baş gösterdiğini de kaydetmek lazımdır. Ahaliden alınan

vergilerin önemli bir kısmı askerlerin iâşesinde, bir kısmı ise stratejik ehemmiyet taşıyan mıntıkların tahkiminde sarf olunurdu.

Osmanlı idari birimleri Azerbaycan'da toplumsal ve siyasi vaziyeti sabitleştirmeye çalışsalar da, buna tamamen nail olamıyorlardı. En huzursuz bölgelerden biri, Karabağ'ın dağlık kısmı idi. Buranın kimi kesimlerinde Hıristiyanların nispeten çoğunlukta olduğu yerlerin sakinleri tabii şartların çetinliğinden faydalanarak vergi vermekten kaçınıyor, silahlı çeteleri ise ulaşılmaz yerlerde saklanıyordu. Bu yüzden, Osmanlılar bu bölgede istikrarı 1726'ya kadar gerekli ölçüde sağlayamamışlardı.

Osmanlı idaresine karşı en büyük isyan, 1727'nin sonunda yerli hakim Abdürrezzak Han'ın önderliğinde Karabağ'da başladı. Osmanlı hakimiyetine razı olmayan Şahseven taifeleri de bu isyana katıldı ve isyancıların sayısı onbinlere çıktı. Sahte 'Safevi şehzadesi' İsmail Mirza da isyana katıldı ve hemen önderliği eline aldı. Teşkilatı zayıf, silah gücü kötü olan isyancıların idaresi de zayıftı; Osmanlılar büyük silahlı birlikler getirterek, zor da olsa İsmail Mirza ve Abdürrezzak Han'ın önderlik ettiği harekati basturdular. Burada ilginç olan, Rus idari birimlerinin de bu isyanların bastırılmasında faal olmalarıdır.

1820'lerin ikinci yarısında Hazar boylarında Osmanlı İmparatorluğu hem Rusya'nın, hem de Nadir Şah'ın öncülüğü ile yeniden diriltilen şahlık devletinin rekabetiyle karşı karşıya geldi. Rus idari birimleri önceden beri Ermenileri silahlandırıp Türkiye'ye karşı direnmeye çekiyor, para ve silahla da teçhiz ediyordu. Rus-Osmanlı ilişkilerinde ortaya çıkan ihtilaflar, sık sık yerli sakinlerin bir işgal bölgesinden diğerine geçmesine bağlı olurdu. Sultanın ali himayesinde olan yeni Şirvan hakimi Surhay Han'ın Rus işgal bölgesindeki araziye baskınları da iki imparatorluk arasındaki ilişkilere menfi tesirde bulunuyordu.

Yeniden dirilmekte olan şah hakimiyeti, geçmiş Safevi devletine ait bütün arazilere yayılmaya çalışıyordu. Bu yüzden de Osmanlı İmparatorluğu yeniden Güney Kafkas ve İran'da askeri harekate başlamaya mecbur kaldı. 1730 yılı sonunda İstanbul'da Patrona Halil'in başkanlığında çıkan isyan neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal gerginliğin artması, onun faal askeri hareket yapmasını olumsuz etkilemiştir. Bu isyanın alevlenmesinde Osmanlı hükümetinin Tebriz'i İranlılara geri verildiği söylentisinin az rol oynamadığı da kaydedilmelidir. Şöyle ki, 1730 yılında 2. Tahmasp Tebriz'i muhasaraya aldığı anda, Osmanlı ordularının komutanı hükümetin gizli emrini yerine getirerek, askerlerini talihin uhdesine bırakıp kendisi şehri gece gizlice terk etmişti. Şehre giren Kızılbaş birlikleri binlerce Osmanlı savaçısını ve şehirde bulunan mülki

Osmanlı vatandaşlarını kırmışlardı.³ Az sayıda asker kaçıp kurtulabilmişti. Bunlardan bazıları İstanbul'a ulaşarak meydana gelen hıyanet hakkında halkı bilgilendirmişler ve bu da halkın sabrını taşırılmıştı.

1731 yılı başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda iç siyasi durum belli derecede istikrara kavuştuğundan, Osmanlı orduları karşı hücumla geçme imkanı elde ettiler; yeni, bu defa daha kısa süreli hücumları başladı. Kirmanşah savaşı, Tebriz ve Erdebil de zorluk çekmeden ele geçirildi. 2. Tahmasp barış istemek durumunda kaldı. 1732 yılı başında imzalanan Kirmanşah Antlaşması'na göre, Osmanlı İmparatorluğu Hemedan, Kirmanşah, Erdebil ve Tebriz'i İran'a teslim etti; şah ise kendi adına Aras nehrinin kuzeyindeki bütün Kafkas topraklarında Osmanlıların hakimiyetini tanıdı. İran'ın yeniden güçlendiğini gören ve onu Osmanlı İmparatorluğu ile çatıştırmaya çalışan Rusya da 1732 başlarında İran ile Reşt Antlaşmasını imzalayarak, Kür çayının güneyindeki ele geçirdiği Hazar boyu arazisinin tamamını iade etti.

İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki barış çok devam etmedi. Hiçbir nüfuzu bulunmayan 2. Tahmasp'ın oğlu 3. Abbas Şah'ın yanında kendini kayyum ilan ederek devletteki bütün yüksek hakimiyeti elinde toplayan Nadir, kendi konumunu güçlendirmek, şöhretini artırmak için Osmanlılardan Safevilere mahsus bütün araziye geri talep ederek yeniden askeri hareketi başlattı. Nadir'in hücumuna şaşırarak Osmanlı İmparatorluğu barışa meyil gösterdi. Lakin 1733 Şubat'ında Nadir ile Bağdatlı Ahmet Paşa arasında askeri hareketlerin durdurulması hakkında anlaşma imzalanırsa da, savaş taraftarları son tahlilde yine üstün geldiler.

Kırım hanı Kaplan Giray, kendi birlikleri ile Güney Kafkaslardaki Osmanlı ordularına yardım getirmek için hareket ederken, yolu Rus işgalindeki Derbent'ten geçti. Kırım tatarları, yollarını kesen Rus müfrezelelerinin direnişini kırarak Derbent'in yanındaki dağ çığırlarından geçerek Şirvan'a girdiler. Lakin sayıca az olduklarından Osmanlı hükümeti Nadir ile muharebede bir üstünlük elde edemedi. Ama Tatarların gelişi ile Rusya ile ilişkiler gerildi. Diğer yerlerde, bu cümleden Lehistan'da Osmanlı-Rus zıddiyetinin keskinleşmesi ile birlikte, iki devleti savaşın eşiğine getiren amiller arttı. Nadir'in daha da güçlendiğini gören ve onu Türkiye ile savaşı sürdürmeye teşvik eden Rusya hükümeti, 1735 Mart'ında Terek çayının güneyindeki bütün Hazar boyu arazilerin İran'a geri verilmesini esas alan Gence Antlaşmasını imzaladı. Gence Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olup, taraflar birbirinden habersiz Osmanlılarla

³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, İstanbul, 1956, s.18.

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI - 1

barış görüşmelerine başlamamayı taahhüt ederler. İran, Rusya ile 'ebedi ittifakta olmayı' vaat eder.

Rusya'nın desteğinden şevk alan Nadir, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında bile hak iddiaya başladı. Hatta İstanbul'u ele geçirmek gibi hülyalara tutuldu. Rus hükümetinden İran birliklerini Üsküdar'dan İstanbul tarafına geçirmek için gemi temin etmesini istedi. Nadir'in bu planını ham hayal sayan, fazla güçlenmesini de istemeyen Rus hükümeti, bu talebi reddetmiştir. Osmanlı devleti, Hazar boyu bölgelerinde sarsılan mevkiini tahkim için Kırım hanını yeniden Dağıstan ve Şirvan'a gönderme kararı aldı. 1735 yılı yazında Kırım birlikleri Derbent'e doğru yola çıktığında, Rus ordusu tahribat maksadıyla Kırım'a baskın yaptı. Bu aslında iki imparatorluk arasında savaşın başlaması demektir. Görüldüğü gibi, 18. yy'ın 20 ve 30'lu yıllarında Azerbaycan'da Rus-Osmanlı zıddiyetinin keskinleşmesi bu savaşın alevlenmesinde az rol oynamamıştır.

1736'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'la ilgili yürüttüğü siyasette yeni bir merhale başlar. İki cephede savaştan kaçınan Osmanlı sarayı, Sultan 4. Murat devrindeki sınırların esas alınması şartıyla Nadir ile yeniden barış görüşmelerine başladı. Ancak, 1736 yılı Mart'ında kendisini şah 'seçtiren' Nadir, eski Safevi arazilerinin iadesi talebi ile yetinmeyerek, bir dizi yeni şart, o cümleden Şiiliğin Sünniliğe dahil beşinci mezhep olarak kabul edilmesi şartını ileri sürdü. Osmanlı tarafı, sonuncusu istisna olarak, kalan bütün şartları kabul etmeye razı oldu. Son şartın kabulü hakkındaki karar yüksek ruhanilerin meclisinde kabul olunmalı idi. Ancak 1738 yılında Nadir Şah Hindistan'a askeri sefere çıktığından, Osmanlı İmparatorluğu ise Rusya'ya karşı savaşa girdiğinden dolayı, Osmanlılarla İranlılar arasındaki askeri harekate ara verildi.

Osmanlı uleması Nadir'in dinle alakalı talebini yerine getirmekten imtina ettiklerinden, 1743 yılında Nadir ile Osmanlılar arasındaki savaş yeniden kızıştı. İki devlet arasında ilişkilerin gerginleşmesinin sebeplerinden biri de Osmanlı sarayının Azerbaycan'da Nadir'in istibdatına karşı çıkan güçleri, bu cümleden de sahte 'Safevi şehzadelerini' desteklemesi olmuştur. Savaş 1746 yılında barış antlaşmasının imzalanması ile sona ermiş, Sultan 4. Murat devrindeki sınırlarda karar verilmiştir. Lakin Nadir Şah Osmanlılarla yakınlaştığı bir zamanda, 1747 yılında suikastla öldürüldü ve devleti dağıldı. O zaman gerekli iktisadi ve siyasi zemin bulunmadığından, Azerbaycan'da tek bir devlet değil, 20'ye yakın müstakil ve yarı müstakil devlet kurumu, hanlıklar ortaya çıktı.

T. T. MUSTAFAZADE: OSMANLI-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

1747'den itibaren Osmanlı-Azerbaycan ilişkilerinde nitelik olarak tamamen yeni bir merhale başladı. Azerbaycan hanlıkları arasında arazi, raiyyet ve servet uğruna aralıksız çekişmeler baş gösterdi. Urmiyeli Afşar Fetali Han ve Kubalı Fetali Han'ın ülkeyi birleştirme teşebbüsleri diğer hanların ve burada gözleri olduğu için birleşik Azerbaycan devleti kurulmasının kati aleyhtarı olan Rusya ve İran yöneticilerinin mukavemeti yüzünden başarıyla sonuçlanmadı. Rusya ve onun elaltısı Gürcü kralı 2. İrakli'nin, şahlık için taht iddialarının tecavüzüne karşı mübarezede güçlü himayecilere ihtiyaç duyan Azerbaycan hanlarını bir çoğu, ortaya çıktıkları günden itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile sıkı ilişkiler kurmaya, onun desteğini almaya çalıştılar. Osmanlı Devletine ilk müracaat eden, Şekili Hacı Çelebi Han olmuştur. Genceli Şahverdi Han da 1750'den itibaren Osmanlı devleti ile samimi ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

1767'ye kadarki devir, istiklal kazanan Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı devleti ile siyasi ilişkilerinin kurulması ile, 1768'den başlayan devir ise bu ilişkilerin nitelikçe daha yüksek merhaleye çıkması ile tebarüz eder. 1768-1774 Osmanlı-Rus muharebesi arifesinde ve sırasında sultan da Azerbaycan ve Dağıstan'ın hakimlerini kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Osmanlı sarayı Rusya'nın Gürcistan'ın eli ile Güney Kafkaslara müdahalesini güçlendireceğinden ihtiyat ediyordu. Sultan 3. Mustafa kendi vezirine mektup yazarak, Kartli-Kakheti kralı ile birleşip Azerbaycan arazilerini zapt etmek isteyen Rus çarına karşı hangi tedbirlerin alınmasının lazım olduğunu müzakere için onunla görüşmesini arzulamıştı. Sultan, Rus çarının Gürcü kralı ile elbir hareket etmesinden rahatsızlığını gizlemeyerek şöyle yazıyordu: "*Eğer Dağıstanlılar Çar-ı mezkuru bozup beri tarafa getirmezlere belasın bulur ve illa geçüp Tiflis hanı ile mühaki olursa Gence ve Şemahı zapt olunmuş bulursa ve sulha riayet ederse, geçüp Revan'a varup ol tarafları zapt eder.*"⁴

Salyan'daki Rus konsolosu Sulyakov'un 1768 yılı sonunda Kafkaslar komutanı Potapov'a verdiği bilgiye göre, Van paşası Kuba hükümdarı Fetali Han'a mektup göndererek, ona ihtiyatlı olmayı, Rus birliklerinin hücumu ihtimaline karşı evvelden tedbirler almayı maslahat bildirmişti. Sulyakov'un yazdığına göre, bütün Sünni mezhepli Azerbaycan Türkleri Osmanlı devletine hüsn-ü rağbet besliyorlardı ve hatta Osmanlı birlikleri gelirse çok sevineceklerdi.⁵ Muteber kaynaklar Kubalı Fetali Han'ın da

⁴ *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, I (1578-1914), Ankara, 1992, nr.8, s.57.

⁵ *Arxiv Vneşney Politiki Osmanskoy İmperii* (AVPRİ), fond 77, opis 5, dosye 17, list 208 ob.

bu devirde Osmanlı devletine rağbet beslediğini gösterir. Erivan ve Karabağ hanları da Osmanlılarla ittifaka girmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir. Lakin savaşta Türkiye'nin durumunun esaslı şekilde kötüleşmesinin Azerbaycan hanlarını onun tarafında çıkış yapmaktan çekindirdiği anlaşılmaktadır.

1768-1774 savaşında Rusya'ya yenilip Kırım'ı yitiren Osmanlı devleti için Güney Kafkasların ehemmiyeti arttığından, Osmanlı idari daireleri bu bölgeye, öncelikli olarak da Azerbaycan'a daha çok dikkat etmeye başladılar. Rus tehlikesinin arttığı bir vaziyette Azerbaycan hanlıklarının bir çoğu yardım için nazarlarını Osmanlılara çevirdiler. Kubalı Fetali Han tarafından Şemahı'dan kovulan Ağası Han ve Muhammed Said Han kardeşler bu devirde Osmanlı İmparatorluğu'na daha çok meyledenlerden idiler. 70'li yılların ortalarında Şeki ve Hoy hanlarının da Osmanlı devletine yakınlaşmaya büyük meyil gösterdikleri müşahede olunur.

Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı devleti ile ilişkilerinde imparatorluğun serhat vilayetleri, öncelikli olarak da Çıldır vilayeti ve onun hakimi Süleyman Paşa mühim rol oynadı. Dağıstan derebeylerine karşı mübarezede Kubalı Fetali Han'ın yardım talebinden istifade eden Rus silahlı kuvvetlerinin 1775'te Derbent'e girmesi Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük rahatsızlığa sebep olmuştu. Osmanlı hükümeti Rusya'nın Güney Dağıstan'daki niyetleri ve Derbent'e silahlı kuvvet göndermesiyle ilgili bir nota verdi. Osmanlı devleti ile ilişkileri vaktinden evvel germek istemeyen Rus çaricesi 2. Yekaterina'nın işareti ile Rus birliği Derbent'ten çıkarıldı.

Osmanlı hükümeti, Rusların makamı elverişli görüp Türkiye'ye hücum etmek istediğini hesaplıyordu. Bu yüzden de Şeki ve Karabağ hanları, Şamahılı Muhammed Said Han ve diğerleri 2. İrakli'nin muhtemel hücumuna karşı birleşmeliydiler.⁶

Azerbaycan hanları da Rusya ve onun elaltısı İrakli'nin tecavüzkar niyetlerinden rahatsız idiler. Şekli Muhammad Hasan Han 1776 yılında sultana mektubunda, "*İrakli han-i iblis-sime Rusiyahya tebaiyyet etmek hesabyyla pişvası olup hüdu-i memalik-i Azerbaycan ve fehattül*" ederse, Azerbaycan hanları ve Dağıstan hakimleri ona karşı vuruşmak için ittifaka girecekler. Mektupta şöyle denir: "*İran bisahip ve herkes birer memleket hod-be-hod Rusiyahya mukaimet ve mukabele edemeyecekleri malum-i saadeleridir. Cümlemiz merhamet ü şekaf-i padişahiye mühtacız.*"⁷

⁶ Belgeler, I c, nr.11, s.63-64.

⁷ Aynı yer, I c, nr.11, s.63-64.

T. T. MUSTAFAZADE: OSMANLI-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Osmanlı hükümeti Azerbaycan hanları arasındaki çekişmeleri de ortadan kalkmasına çalışıyordu. Çünkü Rusya ve Gürcistan'ın bundan faydalanmasından ihtiyat ediyordu. 1779 yılında Kubalı Feteli Han, Şekili Hüseyin Han ve bir grup Dağıstan hakiminin Karabağ hanlığına yürüyüşe hazırlanmaları anlaşıldığında, sultan hususi bir ferman göndererek bu yürüyüşün durdurulmasını istemiştir.

70'li yılların ortalarında Osmanlı devleti ile Merkezi İran'da hakimiyete nezaret eden Kerim Han Zend arasında ilişkilerin gerilmesi savaş ihtimalini gündeme getirmiş, ancak hayli çabadan sonra anlaşmazlık barış yoluyla çözümlenmiştir.

Arşiv belgeleri Azerbaycan hanlarının çoğunun Kerim Han'ın çabalarına bakmayarak Osmanlı ile ilişkilerini koruduklarını ve Kerim Han'ın ona karşı yönelmiş hareketlerine menfi yaklaştıklarını göstermektedir.⁸

1781 Temmuz'unda Rus hükümetinin Hazar'ın güneybatı sahillerine askeri birlik göndermesi de Osmanlı hükümetini çok rahatsız etmiştir. Aynı zamanda Rusya'nın himayesine dayanarak Karabağ arazisinde kendilerine bir devlet kurmak isteyen Ermeniler de faalleşmişlerdir. Birçok Azerbaycan hanı tabii ki bu şartlarda yardım için yüzlerini Türkiye'ye çevirdiler. Lakin dahilden iyice zayıflamış bulunan Osmanlı devleti, Rusya ile yeni savaşa girmekten çekinerek para ve hediyeler göndermekle, manevi tesir vasıtasıyla Güney Kafkaslarda güçlenmekte olan Rus-Gürcü-Ermeni ittifakının ona ve Azerbaycan hanlıklarına karşı tecavüzünü önlemeye çalışmıştır.

1783 yılında Kartli-Kakheti krallığının Rus himayesine kabul edilmesine cevap olarak, Osmanlı hükümeti bütün Azerbaycan ve Dağıstan derebeylerini birleşmeye, Rusya'yı ne Türkiye'ye, ne de Güney Kafkaslara bırakmamaya çağırılmışlardır. Bu çağrı belli bir netice vermiş, Güney Kafkaslarda Rusya'ya karşı bazı çıkışlar başlamıştır. 1783 yılı yazında Halil Efendi başçılığında gönderilen nümayende heyeti, Osmanlı devleti ile Azerbaycan ve Dağıstan derebeyleri arasında ittifak kurmayı amaçlıyordu. 1784 yılı Ocak ayında toplanış merkezi olan Şuşa'ya 8 bin savaşçı toplanmıştı. Lakin Rusya'nın karşı tedbirleri neticesinde Azerbaycan hanları ve Dağıstan hakimlerinin Rusya ve onun elaltısı Gürcistan'a karşı bu çıkışı sonuç getirmemiştir. Halil Efendi'nin teşvikiyle bir grup Azerbaycan hanı, o cümleden Kubalı Feteli Han yardım için sultana müracaat etmiştir.

⁸ AVPRİ, f.89, op.8, d.476, 1.6.

Bu devirde Osmanlı devletinin Güney Kafkaslarda en çok dikkat ettiği ve mühim tesire malik olduğu mıntikalardan biri, stratejik ehemmiyeti olan Erivan kalesi idi. Halil Efendi Erivan hanlığını Kartli-Kakheti krallığına karşı kalkmaya teşvik etmiş, bunun sonucu olarak Erivanlı Gulamali Han, kral 2. İrakli'ye haraç vermekten imtina etmiştir.⁹ Lakin Hüseyinali Han kardeşi ile birlikte katledildikten sonra Erivan hanlığında iç durum karmaşıklaştı. Çıldır valisi Süleyman Paşa, 2. İrakli'nin bu durumdan istifade ile Erivan'ı zaptetmesinden korkuyordu, çünkü çoktan beri bu şehirde gözü vardı. Hatta birkaç yıl önce topraklarla donanmış birliklerle Erivan'ı muhasara etmiş, o zaman hakim olan Hüseyinali Han, Süleyman Paşa'dan yardım istemişti. Paşa, Tiflis'e hücum tehdidiyle İrakli'yi kalenin kuşatmasını kaldırmak zorunda bırakmıştı. Süleyman Paşa, şimdi 3 bin Rus askeri Tiflis'e girdikten sonra, İrakli'nin hile veya güç ile Erivan'ı, böylece de Azerbaycan'ın diğer yerlerini ele geçirmeye can attığını sultana yazmıştır. Bu yüzden Süleyman Paşa, İrakli'yi defetmek için Bayezid ve Muş sancak mutasarrıflarının Azerbaycan hanlarına yardım ulaştırmasını sultandan talep etmiştir.¹⁰ Hüseyinali Han'ın yerine geçen oğlu Gulamali Han da Osmanlı'ya meyylediyordu. Lakin 2. İrakli'nin fitneleri sonucunda Osmanlı'ya meyilli Gulamali Han öldürülmüş, yerine annesi Gürcü olan küçük kardeşi Muhammed geçmiştir. Bu hanın dış siyasette kah Türkiye'ye, kah Gürcistan'a meylettiği görülür.

Sultanın 1784 yılı yazında İbrahim Efendi riyasetinde Azerbaycan'a gönderdiği 60 neferlik yeni nümayende heyeti, Müslümanları 'kutsal savaşa' ve Rus hücumunu önlemek için birleşmeye çağırmış, hanlara hayli para yardımı götürmüştür. Gürcistan'daki Rus nümayendesi S. Burnaşev'in verdiği bilgiye göre, İbrahim Efendi Kafkaslara gelirken Azerbaycan ve Dağıstan'da dağıtmak için kendisiyle birlikte 40 adet dört binlik çevron getirmiştir.¹¹ İbrahim Efendi'nin seferi esasında başarılı olmuş, Şeki, Hoy ve Karabağ hanları Çıldır valisi ile ittifak kurup Rus tecavüzüne karşı birlikte mübareze yapacaklarına söz vermişlerdir. Osmanlı paşalarının çağrısı ile carlılar ve bazı Azerbaycan hakimleri Gürcistan'a hücum edip Tiflis'i ele geçirmek bile istemişlerdir.

80'li yılların ortalarında Osmanlı hükümeti Kerim Han Zend'in ölümünden sonra Merkezi İran'da hakimiyeti ele geçiren Ali Murat Han'la Rusya'nın Azerbaycan'ı bölüşme çabalarına da mani olmaya çalışmıştır.

⁹ *Belgeler*, I c, nr.23, s.84-85.

¹⁰ *Aynı yer*, I c, nr.31, s.105-106.

¹¹ F. Aliyev, U. Hasanov, *İrevan Hanlığı*, Bakı, 1997, s.173.

T. T. MUSTAFAZADE: OSMANLI-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

1784 yılı yazında Albay Tamara, Ali Murat Han ile görüşme yapmak için İran'a gönderildi. G. A. Potyomkin'in Tamara'ya verdiği talimatta, Ali Murat Han'ın yalnız İranlıların yaşadığı arazileri kendi devletine dahil etmesi durumunda devletin güçlü olacağını söylemiştir. Buna göre, Ermenilerin yaşadığı arazilerde İran ile Türkiye arasında tampon devletlerin kurulması İran'ın faydasına olacaktır.¹² 30 Eylül 1784'te Başbakan Bezborodko istahını daha da artırarak, söz konusu talimata izahında Ali Murat Han'dan Osmanlı İmparatorluğu ile muharebesi takdirinde elde edeceği Ermeni topraklarını da geri vermesini ve Osmanlılara karşı savunma ittifakı imzalamak hakkında razılığın alınmasını teklif etmiştir. Buna ilaveten, 'Alban krallığı yahut vilayetini' teşkil edecek topraklar hakkında da aydın kararlar kabul edilmeliydi.¹³ Osmanlı sarayı ise Rusya ile İran arasında ittifak kurulmasına yol vermemeye çalışıyordu. Bunun için de, İran'la 'dostluk ilişkileri kurmak için' diplomatik bir adım attı. Sultan Bağdat'taki dağıtılan Şii mescidinin onarılması yanında, diğer binaların da onarılması için hayli para ayırdı. Sultan, Ali Murat Han ve Azerbaycan hanlarına mektuplar göndererek onları inandırmaya çalıştı ki "Rus ordusu İran üzerine gelir, ancak Rusya ile barış antlaşması olduğu için Osmanlı sarayı buna karşı çıkamıyor, lakin ne kadar para gerekiyorsa verecektir."¹⁴

80'li yılların ortalarında Osmanlı sarayı Hoylu Ahmet Han'ın güç ve nüfuzunu itibara alarak, onunla sıkı ilişkiler geliştirmeye karar verdi, ona top ve bazı mühimmatla yardım etti. Lakin Ahmet Han'ın kısa süre sonra kendi rakipleri tarafından katledilmesi Osmanlı devletinin Güney Azerbaycan'daki mevkiinin zayıflamasına sebep olmuştur. Osmanlı-Rus ilişkileri yeniden gerginleştirdiğinden ve iki devlet arasındaki ilişkilerde savaş havası duyulduğundan, Osmanlılar Güney Kafkaslarda artık Rusya'dan çekinmeyerek daha katıyetli hareket etmeye başladılar. Carlı Ümme Han, 1785 yılı yazında büyük bir kuvvet ile Gürcistan'a hücum etti. 1786 yılında 2. Irakli'nin Osmanlı devleti siyaseti, yakınlaşma yönünde keskin bir değişiklik gösterdi. Osmanlı-Rus savaşında Rusya'nın kendisini korumakta endişeli davranmayacağını duyan kralın, bu yolla emniyeti temin etmek istediği anlaşılmaktadır. Osmanlı sarayı da kendi kuvvetlerini parçalamak istemediğinden, Gürcülerin bu değişimine müspet yaklaşmıştır.

¹² *Rossiya, Zakavkazye i mejdunarodnyye otnoşeniya v XVIII veke*, Moskva, 1966, s.190.

¹³ *Rossiyskiy Qosudarstvennyy Voyenno-İstoriçeskiy Arxiv (RQVİA)*, f.52, op.2, d.25, ll. 10-11.

¹⁴ *Aynı yer*, op.1, d.331, l.20.

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI - I

Osmanlı hükümeti Rusya ile 1787 yılında başlayan savaşta Azerbaycan hanlarının kuvvetlerinden istifade etmek istiyordu. Sultan fermanlar göndererek Azerbaycan hanlarını umumi düşmana karşı birlikte mübarezeye çağırırdı. Bir dizi hanın elçileri bundan sonra Osmanlı serhat paşalarının yanına gelerek sultana sadakat izhar etmiştir.¹⁵ Osmanlı devleti Kuba hanlığının stratejik konumuna büyük önem veriyordu. 1787 yılında tertip olunan bir resmi belgede “*ol havalilerde Moskoviya sedd olacak Feth Ali Han’dan gayri küvvetli kimsenin*” olmadığı kaydedilmiştir.¹⁶

Çıldır valisi Süleyman Paşa, H. 1202 (M.1786-1787) tarihinde sultana gönderdiği tahriratta, Avarlı Ümme Han ve Karabağlı İbrahim Han ile Kubalı Fetali Han arasındaki adavetin aradan kalktığını ve bunların lazım gelirse Kartli-Kakheti’ye karşı birlikte çıkış etmeyi kararlaştırdıklarını sevinçle bildiriyordu. Sultan I. Abdülhamid tahriratın üzerine Çıldır ve Erzurum valilerine bu konuda yazılması ve gayret göstermelerinin tavsiye olunması derkenarını koymuştur.¹⁷

1787-1791 Osmanlı-Rus savaşında Azerbaycan hanlıkları tarafından Osmanlı hükümetine doğrudan savaş yardımı verilmesi hususunda bilgi yoktur. Lakin 1787 tarihli bir belgeden, Çıldır valisi Süleyman Paşa’nın Dağıstan’a gönderilecek birlikler için donanım (top ve mühimmat) tedariki ile meşgul olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁸ Lakin bu devirde Azerbaycan hanları arasında ilişkiler gergin gittiğinden, Rusya’ya karşı çıkmalarının mümkün olmadığı söylenebilir.

1792’den itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkaslar siyasetinde köklü değişiklikler baş gösterdi. Yeni muharebede de galip gelen Rusya, imzaladığı Yaş Barış Antlaşması ile Osmanlı devletini Güney Kafkaslarda faal siyaset yürütmekten mahrum etmiştir. Artık bu bölgede hükümranlılık mücadelesinde yeni bir namzet, Kacar Ağa Muhammed Han katılmıştı. Han, 1791 yılında Tebriz’e doğru hareket ederek, Güney Azerbaycan hanlarını kendine bağlı hale getirdi. Bundan sonra da bakışını ülkenin kuzeyine ve Doğu Gürcistan’a çevirdi.

Azerbaycan’ın kuzey hanları Kacar tehlikesi karşısında yönlerini Osmanlı’ya çevirdiler. Karabağlı İbrahim Han, Osmanlı başvezirine H. 1209’da (M.1794-95) gönderdiği mektupta, yirmi yıldan fazladır Osmanlı’ya hizmet ettiğini hatırlatıyor, Ağa Muhammed Han’ın gelecekte

¹⁵ BOA, H.H., m.1164.

¹⁶ Aynı yer, nr.1290.

¹⁷ Aynı yer, nr.377.

¹⁸ Belgeler, I c, nr.36, s.117.

Aras ırmağını geçip evvel kendisinin, sonra Erivanlı Muhammed Han'ın, sonra da Gürcistan'ın üzerine hücum etmek niyetinde olduğunu haber veriyor, sultandan Azerbaycan hanlarına yardımını esirgememesini talep ediyordu.¹⁹ Lakin Ağa Muhammed Han ile ihtilaf Osmanlı devleti için elverişli değildi. Yaş Antlaşması ile Güney Kafkaslarda faal siyaset yürütmek imkanından mahrum kalan Osmanlı, Ağa Muhammed Han'ın Rusya'yı Güney Kafkaslarda sıkıştırma çabalarına müspet yaklaşıyordu. Hatta 1795 yılı yazında Ağa Muhammed Han erzak sıkıntısı hissettiği zaman serhat paşaları ona hayli buğday, yağ, koyun vs. göndermişlerdir. Bundan memnun kalan Ağa Muhammed Han, sultana 50, paşalara da çok sayıda Gürcü esir göndermiştir.²⁰

Diğer yandan, Azerbaycan hanlarının yardım taleplerini cevapsız koymak da Osmanlı'nın nüfuzuna hanel getirebilirdi. Zor durumda kalan Osmanlı sultanı, kesin bir karar almayarak serhat paşalarına Azerbaycan'dan penah getirenler olursa kabul olunması, ancak geldikten sonra dönmek istemeyenlere de engel olunmaması hakkında buyruk göndermekle yetinmiştir.²¹

Yaş Antlaşması'na göre bu arazilere iddiadan resmen el çeken Osmanlı hükümeti, bir nevi düşmanı başkasının eliyle vurma siyaseti güdererek, Ağa Muhammed Han'ın Güney Kafkasların doğu kısmını tutma niyetine müspet baksa da, ona çok itibar etmiyordu. Bu yüzden de, 1796 yılında Rusya Güney Kafkaslara askeri sefer düzenlediğinde, artık kendini şah ilan etmiş olan Ağa Muhammed Han yardım isteyince, Osmanlı hükümeti soğuk davranmıştır. Bir taraftan Azerbaycan hanlarının Kacarlara karşı yardım taleplerine, öte yandan Ağa Muhammed'in Rusya'yı bölgeden çıkarma çabasına müspet yaklaşıyor, ama hanlara gerçekten destek vermiyordu.

Osmanlı hükümeti Rus birliklerinin 1796'da Azerbaycan'a baskınına ise bigane kalamadı. Sultan 3. Selim mümkün vasıta Rusların Güney Kafkaslardaki hareketına mani olmaya çalıştı. Osmanlı sarayından alınmış paralardan, Rus ordusu ile savaşmak isteyen her nefer için 50 ruble değerinde para da ayrılmıştı.²² Ekim 1796'da Rus işgali ile barışmak istemeyen derebeyleri, Osmanlıların te'kidi neticesinde kendi kuvvetleri ile Kuba'da yerleşen Rus birliklerine hücum ettiler; Kuba'daki Rus garnizo-

¹⁹ *Kafkas Araştırmaları*, I, ves.12, s.44-45.

²⁰ Butkov, P. Q., II kısım, s.342-343.

²¹ *Belgeler*, I c, nr.44, s.135-136.

²² *AVPRİ*, f.77, on.5, d.159, ll.237-238.

nu onları yaylım ateşine tuttu. Rusların nezareti altından kaçmaya nail olan Kubalı Şeyh Ali Han, sakinlerini Rus işgaline karşı muharebeye teşvik etmeye başladı.²³

18. yy'ın sonunda bir müddet başları iç sorunlarla ve daha önemli dış meselelerle ağrıdığı için büyük devletlerin, o cümleden de Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'a dikkati azalmıştır. Lakin Azerbaycan tezlikle büyük devletlerin, en başta Rusya ve İran'ın dikkat merkezine düşmüştür. 1801'de Doğu Gürcistan'ı ilhak eden Rusya, kati olarak Azerbaycan'ı işgal etmeye başlamıştır. Hanlıklara açık askeri yardım vermeye muktedir olmayan Osmanlı hükümeti, onlara manevi destek göstermekle, diplomatik ilgisini korumakla yetinmiştir. Rusya ile savaşta yenilen Osmanlı, 1812 Bükreş Antlaşması'nı imzalamakla Rusların Kuzey Azerbaycan hanlıklarını işgal etmesini tanımıştır.

Bütün söylenenleri toplayarak şunu kaydedebiliriz: 18. yy'da Osmanlı devleti ile Azerbaycan arasında ilişkiler hiç de hep aynı seviyede olmamış, belli zamanlarda kendine has özellikler taşımıştır. Aynı ayrı hanlıkların Osmanlı devletiyle ilişkileri de aynı seviyede olmamıştır. Mesela, Karabağ, Şeki, Şamahı ve Hoy hanlıkları Osmanlı devleti ile daha sıkı ilişkide iken, Rusya ile yakın mesafede bulunduğu için ondan çekinen Kuba hanlığı belli zamanlarda Osmanlı devleti ile ilişkilerini ya perdelemiş, ya da soğutmuştur.

---

²³ Dubrovin, N., *İstoriya voyn i vladiçestva russkix na Kavkaze*, çast.III, s.139-140.